

The role of economic resilience in countering cognitive warfare

MirHossein Mousavi mohammad tayer2 mohammadali khosravi3

1. Corresponding author, Finance Department Lecturer, Faculty of Support and Staff, Command and Staff University of the Islamic Republic of Iran Army, Tehran, Iran. mhmoosavi715@gmail.com
2. Finance Department Lecturer, Faculty of Support and Staff, Command and Staff University of the Islamic Republic of Iran Army, Tehran, Iran. mohammadtayer1354@gmail.com
3. Master's degree student in Defense Management (Financial Orientation) at Command and Staff University of the Islamic Republic of Iran Army, Tehran, Iran. khosravimohammadali13680101@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

24 nov 2025

Received in revised

form 19 dec 2025

Accepted

20 dec 2025

Published online

20 dec 2025

Keywords:

Economic resilience, economic resilience indicators, cognitive warfare

ABSTRACT

Background and Objective: In the era of cognitive warfare, economic resilience has become one of the key elements for maintaining the security and stability of countries. Cognitive warfare, using advanced technologies and utilizing economic information, poses complex threats to the infrastructure of the target country, which can jeopardize strategic decision-making and economic performance.

Methods: This study aims to investigate the effect of economic resilience indicators in confronting cognitive warfare based on the Brigoglio model indicators, and examines the effect of these indicators in confronting cognitive warfare. The research method is descriptive-correlational and was conducted with a quantitative approach and through the analysis of questionnaire data from a total sample of 30 people.

Findings: According to the analysis of the research findings, the study of the effect of resilience indicators in confronting cognitive warfare showed a high effect of these indicators.

Conclusion: Therefore, the performance of policy-making and implementation in the country's economy should be in a way that leads to the development of the aforementioned indicators so that by increasing economic resilience, it is possible to confront the enemies' cognitive warfare.

Cite this article: Author, A. A., Author, B. B., & Author, C. C. (year). Article title. *Journal Title*, 56 (1), 1-20.

DOI: https://www.jcwst.ir/article_236707.html

Publisher: IRI Military Command and Staff University

نقش تاب‌آوری اقتصادی در رویارویی با جنگ شناختی

میرحسین موسوی^۱ | محمد طایر^۲ | محمدعلی خسروی^۳

۱. نویسنده مسئول، مدرس گروه مالی، دانشکده پشتیبانی و ستاد، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران
mhmoosavi715@gmail.com

۲. مدرس گروه مالی، دانشکده پشتیبانی و ستاد، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران
mohammadtayer1354@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت دفاعی (گرایش مالی) دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا
khosravimohammadali13680101@gmail.com

اطلاعات مقاله چکیده

<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹</p> <p>کلیدواژه‌ها: تاب‌آوری اقتصادی، شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی، جنگ شناختی</p> <p>نتیجه‌گیری: بنابراین عملکرد سیاست‌گذاری و اجرا در عرصه اقتصاد کشور بایستی به نحوی باشد که منجر به توسعه شاخص‌های یاد شده گردد تا با افزایش تاب‌آوری اقتصادی بتوان با جنگ شناختی دشمنان نیز مقابله نمود.</p>	<p>زمینه و هدف: در عصر جنگ‌های شناختی، تاب‌آوری اقتصادی به یکی از عناصر کلیدی برای حفظ امنیت و ثبات کشورها تبدیل شده است. جنگ شناختی با استفاده از فناوری‌های پیشرفته و بهره‌گیری از اطلاعات اقتصادی، تهدیدات پیچیده‌ای را متوجه زیرساخت‌های کشور هدف می‌سازد که می‌تواند تصمیم‌گیری‌های راهبردی و عملکرد اقتصادی را به مخاطره بیندازد.</p> <p>روش‌ها: این تحقیق با هدف بررسی تأثیر شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی در مقابله با جنگ شناختی بر مبنای شاخص‌های مدل بریگوگلیو، به تأثیر این شاخص‌ها در رویارویی با جنگ شناختی پرداخته است. روش تحقیق توصیفی-همبستگی بوده و با رویکرد کمی و از طریق تحلیل داده‌های پرسشنامه از جامعه نمونه تمام شمار به تعداد ۳۰ نفر انجام پذیرفته است.</p> <p>یافته‌ها: مطابق تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق، بررسی تأثیر شاخص‌های تاب‌آوری در مقابله با جنگ شناختی، نشان‌دهنده تأثیر بالای این شاخص‌ها بوده است.</p>
---	---

استناد: نام خانوادگی، نام؛ نام خانوادگی، نام؛ نام خانوادگی، نام (سال). عنوان مقاله، عنوان مجله، ۲ (۴)، ۱-۲۰.
DOI: https://www.jcwst.ir/article_236707.html

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی

ایران

۱. مقدمه:

یکی از مؤلفه‌های مهم جنگ ترکیبی، جنگ اقتصادی است. دشمن در این راه از ابزارهای مختلفی بهره می‌برد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها تحریم اقتصادی است. تحریم اقتصادی با اهداف مختلف سیاسی، اقتصادی و نظامی بر کشورها از جمله کشور ما اعمال می‌شود و با استفاده از شوک‌های اقتصادی در جهت تحت تأثیر قرار دادن متغیرهای کلان اقتصادی و ایجاد نابسامانی در حوزه‌های مختلف اقتصاد انجام می‌پذیرد. تحریم‌های موجود در زمینه صادرات و واردات، تحریم نظام پولی و بانکی کشور، تحت تأثیر قراردادن و فشار بر کشورهایی که به عنوان بازار مصرف تولیدات صنعتی و کشاورزی ایران محسوب می‌شوند، مواردی هستند که هر کدام همانند شوک‌هایی بر پیکره اقتصادی کشور وارد می‌شوند. از طرفی، یکی از اهداف مهم این جنگ و اعمال شوک، ایجاد زمینه‌های شناخت منفی در جامعه هدف است به نحوی که بهره‌برداری‌های شناختی از آن در راستای جنگ شناختی صورت می‌پذیرد. آنچه که در این میان مهم است ارتقای شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی در جهت مقابله با جنگ اقتصادی و در نهایت جنگ شناختی دشمن است. تاب‌آوری اقتصادی در مواجهه با شوک‌های یاد شده از اهمیت بالایی برخوردار است زیرا همان‌گونه که اشاره شد جنگ اقتصادی در نهایت اهداف جنگ شناختی را نیز دنبال می‌کند و به وسیله ابزارهای اقتصادی می‌خواهد بر اذهان جامعه هدف تأثیرگذار باشد و با تضعیف اقتصاد کشور و در نهایت معیشت مردم، جامعه را در پذیرش تبلیغات، القائات و هر آنچه که موجب ایجاد نگرش و نفوذ و تأثیر بر افکار عمومی مردم می‌شود، آماده سازد. در این راستا، تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان یک مفهوم راهبردی حیاتی مطرح می‌شود. تاب‌آوری اقتصادی به‌معنای توانایی سازمان‌ها و کشورها برای مقابله با بحران‌ها، حفظ عملکردهای حیاتی، و بازگشت سریع به وضعیت نرمال پس از مواجهه با اختلالات اقتصادی است. همچنین تاب‌آوری اقتصادی توانایی ایستادگی در مقابل تکانه‌ها و نوسانات تخریب‌کننده و بهبود سریع از آن‌ها است. (شریف‌زادگان، ۱۴۰۱، ۳۹)

در جنگ شناختی، تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان یک دفاع پیشگیرانه و یک ابزار واکنش در برابر تهدیدات اقتصادی و اطلاعاتی، برای حفاظت از استحکام و پایداری سازمان‌ها و کشورها ضروری است. این تاب‌آوری از طریق تقویت زیرساخت‌های مالی، استفاده از فناوری‌های نوین برای

شناسایی و مدیریت تهدیدات، کاهش وابستگی به منابع خارجی و تقویت زیرساخت‌های اقتصادی حاصل می‌شود.

در جنگ شناختی، دشمنان همچنین ممکن است با هدف کاهش قدرت اقتصادی و استراتژیک یک کشور یا سازمان، تحریم‌های اقتصادی هدفمند را اعمال کنند، یا به اختلال در زنجیره‌های تأمین مالی بپردازند. این فشارهای اقتصادی می‌توانند تأثیرات مستقیمی بر توان عملیاتی، دفاعی یا حتی اجتماعی کشورها داشته باشند. علاوه بر این، انتشار اطلاعات نادرست یا تحریف‌شده درباره وضعیت مالی و اقتصادی سازمان‌ها می‌تواند منجر به ایجاد بی‌اعتمادی عمومی، کاهش سرمایه‌گذاری‌ها، و حتی ایجاد بحران‌های اجتماعی و سیاسی شود. هدف این تحقیق بررسی تأثیر شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی در مقابله با جنگ شناختی کشور متخاصم است. (حسن‌پور و همکاران، ۱۳۹۹)

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱- تاب‌آوری اقتصادی:

تاب‌آوری به عنوان مفهومی کلیدی که روز به روز بر فراگیر شدن آن افزوده می‌شود، نیاز به تجزیه و تحلیل از ابعاد مختلف دارد. در حال حاضر، بیشتر نهادهای درگیر برنامه‌ریزی برای تاب‌آوری، رویکردهای متفاوتی را برای پیش‌بینی، اندازه‌گیری و نظارت بر تاب‌آوری استفاده می‌کنند. علل این تنوع بیشتر به جوانی کاربرد مفهوم برمی‌گردد که خود را به صورت ابهام در تعریف و در نتیجه اختلاف در شاخص‌ها بروز می‌دهد.

تاب‌آوری اقتصادی نیز مفهوم نسبتاً نوظهور در پژوهش‌های اقتصادی است که جهت شاخص سازی و سنجش، نیاز به تبیین و تحلیل مفهومی دارد. تاب‌آوری اقتصادی را می‌توان «ظرفیت یا توانایی اقتصاد در حفظ عملکرد تخصیص بهینه منابع در مواجهه با نا اطمینانی‌های اقتصادی» تعریف کرد. (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶) وجه اشتراک اقتصاد مقاومتی به مفهوم «توانمندسازی اقتصاد ملی در مقابل تغییرات، مخاطرات و تهدیدهای داخلی و خارجی بر سر راه پیشرفت و دستیابی به اهداف چشم‌انداز کشور و استفاده از فرصت‌های آن‌ها» با متون علمی رایج در حوزه اقتصاد، تاب‌آوری است. (غیاثوند، عبدالشاه، ۱۳۹۴)

شوک‌های اقتصادی اجتناب‌ناپذیرند و در اثر عوامل داخلی یا خارجی یا طبیعی در اقتصاد ایجاد می‌شوند. اثر این شوک‌ها از یک کشور به کشور دیگر متفاوت است، در نتیجه سرعت تعدیل و بهبود اقتصادی کشورها و مناطق نیز با یکدیگر تفاوت خواهد داشت. برای اندازه‌گیری سرعت تعدیل اقتصادی کشورها نسبت به شوک‌های وارده از مفهوم تاب‌آوری اقتصادی استفاده می‌شود. ادبیات اقتصادی مربوط به تاب‌آوری به طور معمول اشاره به این موضوع دارد که یک اقتصاد در سطح منطقه‌ای یا ملی تا چه حد قادر به بازگشت به حالت قبلی و یا نرخ رشد قبلی، اشتغال قبلی یا جمعیت قبلی پس از تجربه شوک می‌باشد. (فیرر و همکاران، ۲۰۰۷)

مفهوم دیگر مرتبط با تاب‌آوری اقتصادی این است که تا چه حد یک اقتصاد از ایجاد اختلالات قبلی در برابر شوک‌ها جلوگیری می‌کند. این امر ممکن است شامل اجتناب از شوک‌ها در حالت کلی (به‌عنوان مثال، با یک اقتصاد که وابسته به یک صنعت است و احتمالاً یک شوک منفی تجربه کرده باشد) و یا مقاومت در برابر شوک‌ها با اثر کم و یا بدون تأثیر (به‌عنوان مثال، داشتن یک اقتصاد متنوع که اثر شوک‌های کلان اقتصاد را تضعیف می‌نماید) باشد. (بریگوگیلو و همکاران، ۲۰۰۶)

کشورها در مواجهه با تکانه‌های اقتصادی که ممکن است منجر به تغییر مسیر رشد و توسعه کشور گردد، عکس‌العمل‌های متفاوتی از خود نشان می‌دهند. عکس‌العمل‌ها و تمهیداتی که برای مواجهه با تکانه اتخاذ می‌شود به میزان استحکام اقتصادی یک کشور، نوع و شدت تلاطم‌های اقتصادی بستگی دارد.

اقتصاد ایران در جهت رشد و شکوفایی با دو دسته موانع روبروست، دسته اول مخاطرات و بحران‌های بین‌المللی و تحریم‌های اقتصادی دشمنان است و دسته دوم مشکلات ساختاری و فرآیندی داخلی اقتصاد ایران از جمله وابستگی به درآمدهای شکننده نفتی، نامناسب بودن فضای کسب و کار، بیکاری، رکود اقتصادی و هستند. این دو دسته مشکلات کاملاً مرتبط و درهم‌تنیده هستند به طوری که عوامل هر کدام بر دیگری تأثیرگذار بوده و موجب افزایش یا کاهش شدت اثرگذاری آن‌ها بر اقتصاد کشور می‌شوند. (عزیزی و همکاران، ۱۴۰۰)

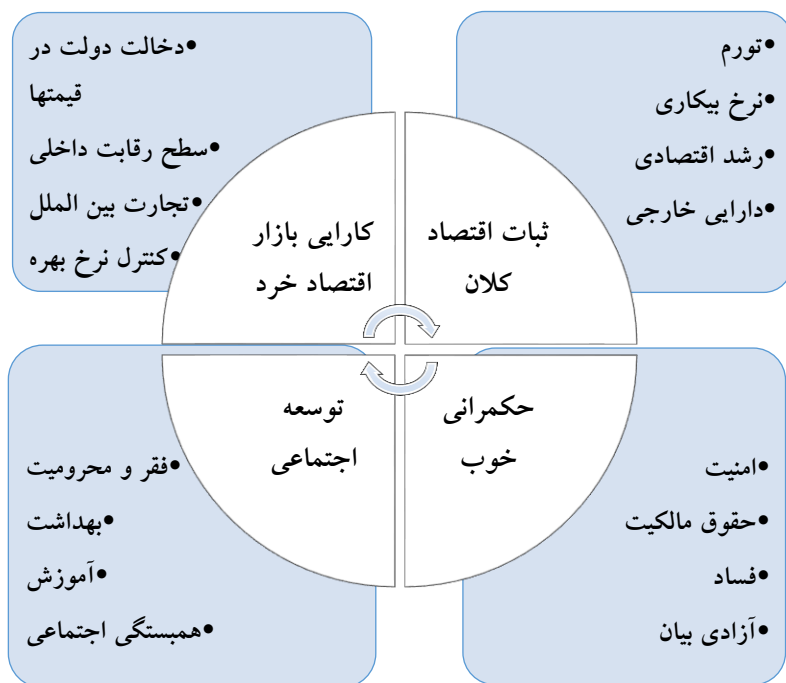
اهمیت تاب‌آوری در اقتصاد ایران از آنجایی دوچندان می‌شود که کشور ما مورد هدف جنگ ترکیبی آمریکا قرار گرفته است. یکی از مؤلفه‌های مهم جنگ ترکیبی، جنگ اقتصادی است.

بررسی روند تحریم‌های آمریکا علیه ایران نشان می‌دهد وابستگی نظام اقتصادی ایران به درآمدهای نفتی، منجر به این شده که تمرکز آمریکا بر قطع شریان اصلی اقتصاد، یعنی نفت قرار گیرد. وابستگی شدید به درآمدهای نفتی، مهم‌ترین جنبه آسیب‌پذیری کشور در جنگ اقتصادی است. آنچه مسلم است، مقاوم‌سازی اقتصاد در این شرایط جز از مسیر تقویت و رونق بخشی به تولید محقق نخواهد شد. در طول چهار دهه منازعه و اعمال فشارهای روزافزون اقتصادی و امروزه فشار حداکثری این کشور علیه ایران عوامل مختلفی قابل بررسی است. (یادگاری، ۱۴۰۰، ۵۳)

۲-۱-۲- شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی:

بررسی شاخص‌های تاب‌آوری نشان می‌دهد که از جنبه‌های مختلفی می‌توان به تقسیم‌بندی آن‌ها پرداخت؛ ابعاد تاب‌آوری بسیار متنوع هستند، بنابراین، تنها با یک متغیر نمی‌توان تمامی این جنبه‌ها را اندازه‌گیری کرد. این ویژگی تاب‌آوری وقتی پیچیده‌تر می‌شود که جنبه‌های کیفی اما مهم و غیرقابل اجتنابی پدیدار می‌شوند که برای سنجش آن‌ها نیاز به روش‌های خاصی وجود دارد. برای مثال وقتی کشوری در معرض تغییرات آب و هوایی یا فساد اداری، یا تحولات اجتماعی است، تدوین‌کننده شاخص اقتصادی ناچار است در بررسی خود به ابعاد اجتماعی و زیست‌محیطی نیز در کنار مسائل مختلف اقتصادی بازار کار، انرژی و سرمایه‌گذاری توجه نماید.

بریگوگلیو و همکارانش از دانشگاه مالتا نخستین افرادی بودند که شاخص تاب‌آوری اقتصادی را ارائه دادند. آن‌ها پیشتر در سال ۲۰۰۳ شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی را ارائه کرده بودند. بریگوگلیو و گالی در سال ۲۰۰۳ شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی را در شاخصی با عنوان "شاخص آسیب‌پذیری اقتصادی تعدیل‌شده برای تاب‌آوری" به مفهوم تاب‌آوری مرتبط کردند. آن‌ها مطرح کردند که شاخص ساده تاب‌آوری، تولید ناخالص داخلی (GDP) سرانه است؛ زیرا این متغیر توانایی کشور برای مقابله با آسیب‌پذیری را در برمی‌گیرد. سپس شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی را در ۴ بعد ۱. ثبات اقتصاد کلان ۲. کارایی بازار اقتصاد خرد ۳. حکمرانی خوب ۴. توسعه اجتماعی طبقه‌بندی نمودند. (غیاثوند، عبدالشاه، ۱۳۹۴)

چارچوب مدل بریگوگلیو (شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی)

۲-۲- تعریف و ویژگی‌های جنگ شناختی:

جنگ شناختی به‌نوعی از جنگ اشاره دارد که در آن طرف‌های درگیر تلاش می‌کنند تا با هدف تغییر یا دست‌کاری ادراک، باورها و رفتارهای افراد، گروه‌ها یا جوامع، تصمیم‌گیری‌ها و روندهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهند. برخلاف جنگ‌های سنتی که عمدتاً بر استفاده از زور فیزیکی یا تسلیحات نظامی تمرکز دارند، جنگ شناختی از ابزارهای اطلاعاتی، روان‌شناختی و فناوری‌های پیشرفته برای نفوذ به ذهن و رفتار انسان‌ها استفاده می‌کند. هدف اصلی در جنگ شناختی، دستیابی به تغییرات استراتژیک و تاکتیکی در ذهنیت‌ها و درنهایت کنترل تصمیم‌گیری‌ها بدون نیاز به استفاده از نیروی نظامی یا خشونت است.

در این نوع جنگ، نه‌تنها بر تغییر رفتار و باورهای دشمن تأثیر گذاشته می‌شود، بلکه از طریق تغییر یا تشویش درک و احساسات عمومی، می‌توان بر ساختارهای سیاسی و اجتماعی نیز تأثیر

گذاشت. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جنگ شناختی، استفاده از اطلاعات و آگاهی روان‌شناختی به‌عنوان ابزار اصلی است. این جنگ بر اساس تحلیل دقیق ذهنیت‌ها و الگوهای رفتاری در میان جوامع و گروه‌های هدف انجام می‌شود و می‌تواند از طریق روش‌هایی چون جنگ اطلاعاتی، تبلیغات، شایعات، حملات سایبری و حتی ایجاد بحران‌های اجتماعی و اقتصادی، اهداف خود را پیش ببرد. (عراقی و همکاران، ۱۴۰۱)

۳-۲- جنگ شناختی و ابعاد اقتصادی آن:

جنگ شناختی، به‌عنوان یک استراتژی پیچیده و نوین، تمرکز خود را بر تأثیرگذاری بر ذهنیت‌ها، رفتارها و تصمیم‌گیری‌ها معطوف می‌کند. در این نوع جنگ، دشمنان از ابزارهای مختلف برای تغییر یا اختلال در فرآیندهای شناختی و روان‌شناختی استفاده می‌کنند. هدف این است که با ایجاد شکاف‌های اجتماعی، کاهش اعتماد عمومی و تحت تأثیر قرار دادن فرآیندهای تصمیم‌گیری، طرف مقابل را به سمت اهداف استراتژیک خود سوق دهند. در این میان، ابعاد مالی به‌عنوان یکی از جنبه‌های مهم و آسیب‌پذیر جنگ شناختی مطرح می‌شود که به‌طور فزاینده‌ای مورد توجه قرار گرفته است. دشمنان با تحلیل و بهره‌برداری از نقاط ضعف اقتصادی کشورها و سازمان‌ها، می‌توانند به‌طور مؤثر روی تصمیمات اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی تأثیرگذار باشند. در ادامه، روش‌هایی که دشمنان برای تحلیل و ایجاد اختلال در سامانه‌های مالی استفاده می‌کنند، اشاره می‌شود. این روش‌ها عبارتند از:

- تحلیل جریان‌های مالی
- شناسایی نقاط ضعف اقتصادی
- اختلال در زنجیره‌های تأمین مالی
- استفاده از اطلاعات مالی برای تأثیرگذاری روانی

یکی از مهم‌ترین دلایلی که ابعاد مالی در جنگ شناختی به این میزان اهمیت پیدا کرده‌اند، نقش حیاتی آن‌ها در حفظ پایداری و تصمیم‌گیری‌های استراتژیک است. اقتصاد و منابع مالی به‌عنوان قلب تپنده هر سازمان یا کشور، مستقیماً در تصمیمات کلیدی نقش دارند. هنگامی که سامانه‌های اقتصادی و مالی دچار اختلال می‌شوند، توانایی‌ها و قدرت دفاعی کشورها و سازمان‌ها نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. به همین دلیل، دشمنان از ابزارهای پیچیده‌تری برای تحلیل و شناسایی نقاط

ضعف مالی بهره می‌برند. این شامل بررسی تراکنش‌های مالی، شناسایی بدهی‌های ناپایدار، ارزیابی هزینه‌های ناکارآمد و وابستگی‌های اقتصادی است که می‌تواند به‌عنوان نشانه‌های آسیب‌پذیری در برابر تهدیدات اقتصادی یا روانی عمل کنند. (حسن‌پور و همکاران، ۱۳۹۹)

در جنگ شناختی نه تنها به صورت مستقیم به منابع مالی و اقتصادی آسیب می‌زنند، بلکه از طریق ابزارهایی چون انتشار اطلاعات نادرست و بزرگ‌نمایی مشکلات اقتصادی، می‌توانند به طور مؤثر بر روحیه عمومی و اعتماد مردم تأثیر بگذارند. این نوع حملات باعث ایجاد بی‌اعتمادی عمومی و کاهش حمایت از تصمیمات دولتی یا سازمانی می‌شوند. در نهایت، دشمنان با ایجاد اختلال در روند تصمیم‌گیری‌ها و عملکردهای حیاتی، می‌توانند بر روند تحولات سیاسی و اقتصادی تأثیرگذار باشند و قدرت تصمیم‌گیری را از کشورها و سازمان‌ها سلب کنند. در این شرایط، تاب‌آوری اقتصادی به معنای توانایی یک کشور یا سازمان در حفظ عملکرد پایدار در برابر تهدیدات و بحران‌های مالی، به‌عنوان یک استراتژی دفاعی حیاتی مطرح می‌شود.

۴-۲- روش‌های تأثیرگذاری جنگ شناختی بر تصمیم‌گیری و سیستم‌های حیاتی

الف) تبلیغات و دست‌کاری اطلاعات: یکی از رایج‌ترین و مؤثرترین ابزارها در جنگ شناختی، استفاده از تبلیغات و دست‌کاری اطلاعات است. از این طریق، طرف‌های درگیر می‌توانند اطلاعات نادرست، ناقص یا تحریف‌شده را در سطح وسیع منتشر کنند تا نگرش‌ها، احساسات و حتی تصمیمات مخاطبان خود را تغییر دهند. این اطلاعات می‌توانند به‌طور هدفمند برای ایجاد سردرگمی، تفرقه یا تضعیف اعتماد عمومی نسبت به دولت‌ها، نهادهای دولتی یا سایر ارکان قدرت استفاده شوند. چنین اقداماتی می‌تواند در حوزه‌های مختلف، از جمله سیاست، اقتصاد و امنیت، به‌طور چشمگیری بر روند تصمیم‌گیری تأثیر بگذارد.

ب) حملات سایبری و اختلال در زیرساخت‌ها: جنگ شناختی اغلب با حملات سایبری و اختلال در سیستم‌های اطلاعاتی همراه است. این حملات می‌توانند به سیستم‌های حیاتی مانند شبکه‌های ارتباطی، بانک‌ها، تأسیسات انرژی و داده‌های نظامی آسیب برسانند و به شکلی غیرمستقیم بر تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات دفاعی تأثیر بگذارند. اختلال در این سیستم‌ها می‌تواند اطلاعات نادرستی را در اختیار تصمیم‌گیرندگان قرار دهد و باعث ایجاد بی‌اعتمادی و اشتباهات استراتژیک شود.

ج) پراکندگی شایعات و افشاگری‌ها: یکی دیگر از روش‌های مؤثر جنگ شناختی، پراکندگی شایعات و افشاگری‌ها به‌طور هدفمند است. این شایعات می‌توانند در مورد وضعیت اقتصادی، نظامی یا اجتماعی یک کشور یا سازمان منتشر شوند و به تضعیف اعتماد عمومی و تشویش در تصمیم‌گیری‌ها منجر شوند. افشاگری‌های هدفمند می‌توانند اطلاعات حساسی را که برای امنیت ملی یا سازمانی حیاتی هستند، به‌طور دروغین یا مبهم منتشر کنند و روند تصمیم‌گیری را مختل کنند.

ج) ایجاد بحران‌های اجتماعی و اقتصادی: جنگ شناختی می‌تواند با هدف ایجاد بحران‌های اجتماعی و اقتصادی به ساختارهای اجتماعی و اقتصادی یک کشور ضربه بزند. این بحران‌ها می‌توانند شامل ناآرامی‌های اجتماعی، اعتراضات عمومی، بحران‌های اقتصادی و حتی نابسامانی‌های سیاسی باشند که به‌طور مستقیم بر سیستم‌های حیاتی مانند دولت، بازارها و صنایع تأثیر می‌گذارند. دشمن می‌تواند از نقاط ضعف اقتصادی یا اجتماعی استفاده کرده و بحران‌هایی بسازد که باعث تضعیف توانایی تصمیم‌گیری و قدرت دفاعی کشور یا سازمان هدف شود.

ه) دست‌کاری احساسات عمومی و کاهش اعتماد اجتماعی: یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جنگ شناختی، تلاش برای دست‌کاری احساسات عمومی است. با ایجاد بحران‌های روانی و اجتماعی، دشمن می‌تواند احساسات عمومی را به سمت بی‌اعتمادی، ترس، اضطراب و ناامیدی هدایت کند. این اقدامات می‌تواند باعث کاهش اعتماد عمومی به دولت یا ارکان قدرت شود و در نتیجه، تصمیم‌گیری‌های کلیدی که بر امنیت ملی و اقتصادی تأثیر دارند، با اختلال مواجه شود. جنگ شناختی به‌ویژه از احساسات منفی عمومی مانند ترس از تهدیدات خارجی، بحران‌های اقتصادی و ناآرامی‌های اجتماعی بهره می‌برد تا بر تصمیمات استراتژیک تأثیر بگذارد.

و) تضعیف انسجام داخلی و ایجاد شکاف‌های اجتماعی: در جنگ شناختی، دشمنان ممکن است از تفرقه‌افکنی و ایجاد شکاف‌های اجتماعی برای تضعیف انسجام داخلی استفاده کنند. با ایجاد اختلافات ایدئولوژیک، قومی، مذهبی یا سیاسی، دشمنان می‌توانند باعث بی‌اعتمادی و تفرقه میان گروه‌ها و نهادهای مختلف در کشور شوند. این شکاف‌ها می‌توانند به تضعیف توانایی‌های

تصمیم‌گیری و اجرایی دولت یا سازمان‌ها منجر شوند و کشور را در برابر تهدیدات داخلی و خارجی آسیب‌پذیرتر کنند. (دپه، شال، ۲۰۲۴)

در مجموع، جنگ شناختی با استفاده از ابزارهایی چون دست‌کاری اطلاعات، حملات سایبری، شایعات و بحران‌های اجتماعی، قادر است به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر تصمیم‌گیری‌ها و سیستم‌های حیاتی کشورها و سازمان‌ها تأثیر بگذارد. این نوع جنگ، بر خلاف جنگ‌های فیزیکی و نظامی، به شکلی روان‌شناختی و اطلاعاتی به دشمن ضربه می‌زند و به‌عنوان ابزاری پیچیده و مؤثر در دنیای مدرن شناخته می‌شود.

۲-۲. پیشینه پژوهش:

جدول (۱) پیشینه تحقیقات انجام‌شده

۱- عنوان مقاله	ارزیابی میزان تاب‌آوری اقتصادی ایران طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۲
نویسندگان	الهه رمضانیان، ابوالفضل غیاثوند
سال انتشار	۱۳۹۴، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج
چکیده	این مطالعه به بررسی تاب‌آوری اقتصادی ایران در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۲ می‌پردازد. تاب‌آوری به عنوان ظرفیت تحمل مخاطرات، بازگشت سریع پس از بحران‌ها و کاهش تخریب ناشی از مخاطرات تعریف شده است. نتایج نشان می‌دهد که تاب‌آوری اقتصادی ایران در این دوره روندی نوسانی داشته و از سال ۱۳۸۴ به بعد کاهش یافته است.
یافته‌های کلیدی	<ul style="list-style-type: none"> - تاب‌آوری اقتصادی ایران در سال ۱۳۸۳ افزایش یافته و در سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰ روند نزولی داشته است. - پایین بودن تاب‌آوری نشان‌دهنده آسیب‌پذیری بالای اقتصاد ایران در برابر شوک‌های خارجی و کندی در بازگشت به شرایط عادی است. - مؤلفه‌های کلیدی شامل ثبات اقتصاد کلان، کارایی بازارها، حکمرانی خوب و توسعه اجتماعی هستند.
روش تحقیق	این مطالعه با استفاده از روش‌های اسنادی و تحلیل داده‌های آماری منتشر شده توسط نهادهای مختلف مانند بانک مرکزی و مرکز آمار ایران انجام شده است.
۲- عنوان مقاله	اندازه‌گیری تأثیر جنگ شناختی بر بازار ارز با استفاده از شاخص رفتار توده‌ای

نویسندگان	حسین حسن‌پور، کیارش حسینی
سال انتشار	۱۳۹۹، فصلنامه اقتصاد دفاع
چکیده	این تحقیق به بررسی جنگ شناختی به عنوان نوعی عملیات روانی می‌پردازد که در آن دشمن با استفاده از خطاهای شناختی، به دنبال اختلال در قوه شناخت مردم است. در این مطالعه، رفتار توده‌ای به عنوان مهم‌ترین خطای شناختی در بازار ارز شناسایی شده و شاخصی برای اندازه‌گیری شدت جنگ شناختی و تأثیر آن بر بازار ارز تعریف می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که اگر نرخ حقیقی ارز و شوک‌های سیاست پولی کنترل شوند، شاخص رفتار توده‌ای می‌تواند نزدیک به ۵۰ درصد از تغییرات ماهانه قیمت دلار را توضیح دهد.
یافته‌های کلیدی	<ul style="list-style-type: none"> - رفتار توده‌ای به عنوان مهم‌ترین خطای شناختی در جنگ شناختی شناسایی شده است. - این رفتار می‌تواند به طور قابل توجهی بر نوسانات نرخ ارز تأثیر بگذارد. - پیش‌بینی نرخ ارز با استفاده از شدت عملیات روانی در ۴۵ درصد موارد کمتر از یک انحراف معیار با مقدار واقعی فاصله داشته است.
روش تحقیق	این تحقیق با استفاده از پرسشنامه‌ای که توسط ۱۰۰ نخبه اقتصادی و علوم شناختی تکمیل شده، انجام شده است. همچنین، اعتبارسنجی شاخص رفتار توده‌ای با استفاده از داده‌های جستجوی گوگل و تعداد توییت‌های مرتبط با نرخ ارز صورت گرفته است.
۳- عنوان مقاله	واکنش تاب‌آوری اقتصادی در برابر شوک‌های اقتصادی در ایران
نویسندگان	مهدی نیک‌فر، سارا صداقت
سال انتشار	۱۴۰۰، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی
چکیده	این مقاله به بررسی واکنش تاب‌آوری اقتصادی ایران در برابر انواع شوک‌های اقتصادی، از جمله شوک‌های مالی و شوک‌های جهانی می‌پردازد. پژوهش نشان می‌دهد که تاب‌آوری اقتصادی ایران به میزان زیادی تحت تأثیر سیاست‌های اقتصادی و شرایط بین‌المللی قرار دارد. از طریق تحلیل داده‌های اقتصادی و اجتماعی، مقاله تلاش می‌کند تا میزان تاب‌آوری و اثرات ناشی از شوک‌ها را تعیین کند.

<p>- تاب‌آوری اقتصادی ایران در برابر شوک‌های خارجی و داخلی متفاوت است و وابستگی شدیدی به سیاست‌های اقتصادی موجود دارد.</p> <p>- شوک‌های مالی و نوسانات قیمت جهانی نفت تأثیرات معنی‌داری بر تاب‌آوری اقتصادی به‌جا می‌گذارند.</p> <p>- سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و بهبود حکمرانی می‌تواند تاب‌آوری اقتصادی را افزایش دهد.</p>	<p>یافته‌های کلیدی</p>
<p>این مطالعه به بررسی داده‌های تاریخی با استفاده از مدل‌های اقتصادی و آماری پرداخته و نوسانات تاب‌آوری اقتصادی را تحلیل کرده است.</p>	<p>روش تحقیق</p>
<p>شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی</p>	<p>۴- عنوان مقاله</p>
<p>دکتر ابوالفضل غیاثوند، دکتر فاطمه عبدالشاه</p>	<p>نویسندگان</p>
<p>۱۳۹۴، فصلنامه روند</p>	<p>سال انتشار</p>
<p>این مقاله به بررسی مفهوم تاب‌آوری اقتصادی و شاخص‌های اندازه‌گیری آن می‌پردازد. تاب‌آوری اقتصادی به معنای توانمندسازی اقتصاد ملی در برابر تغییرات و تهدیدهای داخلی و خارجی است. مقاله به تحلیل شاخص‌های تاب‌آوری در دو سطح ملی و منطقه‌ای می‌پردازد و تأکید می‌کند که آگاهی از تلاش‌های کشورهای دیگر در این زمینه می‌تواند به ارزیابی سیاست‌های اقتصادی کمک کند.</p>	<p>چکیده</p>
<p>- تاب‌آوری اقتصادی به عنوان یک مفهوم کلیدی در سیاست‌های اقتصادی مقاومتی مطرح شده است.</p> <p>- شاخص‌های تاب‌آوری به دو دسته ملی و منطقه‌ای تقسیم می‌شوند.</p> <p>- بررسی و ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی می‌تواند به بهبود سیاست‌های اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری کمک کند.</p>	<p>یافته‌های کلیدی</p>
<p>این مطالعه به بررسی ادبیات موجود در زمینه تاب‌آوری اقتصادی و تحلیل داده‌های آماری مرتبط با شاخص‌های تاب‌آوری می‌پردازد.</p>	<p>روش تحقیق</p>
<p>تبيين مفهوم، ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی</p>	<p>۵- عنوان مقاله</p>
<p>مهدی احمدی، مهدی تقوی، عباس شاکری، تیمور محمدی</p>	<p>نویسندگان</p>
<p>۱۳۹۶، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج</p>	<p>سال انتشار</p>
<p>این مقاله به بررسی مفهوم تاب‌آوری اقتصادی و ابعاد و مؤلفه‌های آن می‌پردازد. تاب‌آوری اقتصادی به عنوان یکی از ویژگی‌های کلیدی اقتصاد</p>	<p>چکیده</p>

<p>مقاومتی مطرح شده و نیاز به تبیین و تحلیل مفهومی دارد. با استفاده از روش تحلیل مضمون، تعاریف و پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط با تاب‌آوری اقتصادی بررسی و درنهایت ابعاد و مؤلفه‌های آن استخراج شده است. تاب‌آوری اقتصادی به عنوان «ظرفیت یا توانایی اقتصاد در حفظ عملکرد تخصیص بهینه منابع در مواجهه با نا اطمینانی‌های اقتصادی» تعریف می‌شود.</p>	
<p>- تاب‌آوری اقتصادی شامل آمادگی و برنامه‌ریزی برای مواجهه با اثرات منفی، بازیابی و بهبود از اثرات منفی و سازگاری با شرایط جدید است. - ابعاد اصلی تاب‌آوری اقتصادی شامل برنامه‌ریزی و آمادگی، مقاومت و مقابله، بازیابی و بهبود، و سازگاری است. - تحلیل مضمون انجام شده بر روی ۴۰ تعریف منتخب از تاب‌آوری اقتصادی، ۱۱۰ مضمون پایه را استخراج کرده که به ۲۷ مضمون سازمان‌دهنده و ۴ مضمون عالی تقسیم‌بندی شده است.</p>	<p>یافته‌های کلیدی</p>
<p>این مطالعه با استفاده از روش تحلیل مضمون و بررسی ادبیات موجود در زمینه تاب‌آوری اقتصادی انجام شده است.</p>	<p>روش تحقیق</p>

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق توصیفی-همبستگی است و مدل پژوهش بر مبنای مدل شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی حاصل مطالعات بریگولیو و همکاران بوده و تأثیر شاخص‌های مذکور در جنگ شناختی (رویارویی با جنگ شناختی دشمنان) با رویکرد کمی و با استفاده از پرسشنامه و جامعه نمونه به صورت تمام شمار شامل ۳۰ نفر از کارشناسان و خبرگان دو حوزه امور مالی و اقتصادی و جنگ شناختی سنجیده شده است. با توزیع پرسشنامه بین جامعه نمونه، نظر کارشناسان در خصوص میزان تأثیر شاخص‌های پیش‌گفته اخذ و ضمن دسته‌بندی اطلاعات جمع‌آوری شده، برای بررسی و تحلیل داده‌های به دست آمده از پرسشنامه، از شاخص‌های آماری توصیفی و از ابزار نرم افزار SPSS استفاده شده است.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش:

جدول (۲) نتایج داده‌های آمار توصیفی

شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی	جامعه آماری	دامنه تغییرات	حد پایین	حد بالا	میانگین	واریانس	میزان تأثیر
تورم	۳۰	۳۰۰	۲۰۰	۵۰۰	۴۰۴	۰۷۳۱	بالای متوسط
نرخ بیکاری	۳۰	۳۰۰	۲۰۰	۵۰۰	۴۰۱۶	۰۹۰۲	بالای متوسط
رشد اقتصادی	۳۰	۲۰۰	۳۰۰	۵۰۰	۴۰۵۰	۰۴۶۶	بالای متوسط
دارایی خارجی	۳۰	۲۰۰	۳۰۰	۵۰۰	۴۰۱۶	۰۴۲۰	بالای متوسط
دخال ت دولت در قیمت‌ها	۳۰	۲۰۰	۳۰۰	۵۰۰	۴۰۵۰	۰۳۲۸	بالای متوسط
رقابت داخلی	۳۰	۳۰۰	۲۰۰	۵۰۰	۴۰۱۰	۰۵۷۶	بالای متوسط
تجارت بین‌المللی	۳۰	۲۰۰	۳۰۰	۵۰۰	۴۰۶۳	۰۳۷۸	بالای متوسط
نرخ بهره	۳۰	۴۰۰	۱۰۰	۵۰۰	۳۰۶۶	۱۰۵۴۰	بالای متوسط
امنیت	۳۰	۴۰۰	۱۰۰	۵۰۰	۴۰۳۶	۰۷۹۲	بالای متوسط
حقوق مالکیت	۳۰	۴۰۰	۱۰۰	۵۰۰	۴۰۱۶	۰۹۷۱	بالای متوسط

فساد	۳۰	۳۰۰	۲۰۰	۵۰۰	۴۶۱	۵۸۵	بالای متوسط
فقر و محرومیت	۳۰	۳۰۰	۲۰۰	۵۰۰	۴۴۳	۸۷۵	بالای متوسط
آزادی بیان	۳۰	۴۰۰	۱۰۰	۵۰۰	۳۳۰	۱۳۹۰	بالای متوسط
بهداشت	۳۰	۴۰۰	۱۰۰	۵۰۰	۴۱۳	۱۲۹۲	بالای متوسط
آموزش	۳۰	۳۰۰	۲۰۰	۵۰۰	۴۲۰	۵۷۹	بالای متوسط
همبستگی اجتماعی	۳۰	۲۰۰	۳۰۰	۵۰۰	۴۵۶	۳۲۳	بالای متوسط

توصیف داده‌های آماری:

به‌منظور سنجش میزان تأثیر شاخص‌های تاب‌آوری بر جنگ شناختی، مطابق آنچه که در جدول آمار توصیفی بر مبنای نتایج پرسشنامه و پاسخ کارشناسان به دست آمده است: تمامی شاخص‌های مذکور بر جنگ شناختی به میزان بالای متوسط تأثیرگذار است. «تجارت بین‌المللی» با میانگین ۴,۶۳ و «آزادی بیان» با میانگین ۳,۳۰ بیشترین و کمترین تأثیر را نشان می‌دهند.

به عبارت دیگر با ارتقای هرکدام از شاخص‌های تاب‌آوری بالا، قابلیت جامعه در رویارویی با جنگ شناختی دشمنان نیز افزایش می‌یابد.

تفسیر:

آنچه که از یافته‌های آماری فوق پیداست، نقش تاب‌آوری اقتصادی در رویارویی با جنگ شناختی و ابزارهای مربوط به آن است. همانطور که نتایج تحلیل کمی پرسشنامه نشان می‌دهد، با تقویت و توسعه شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی بر مبنای چارچوب نظری مدل بریگوگلیو، می‌توان شاخص‌های کلان اقتصادی و اجتماعی که مورد تأکید دشمنان در جنگ شناختی است و با

استفاده از این شاخص‌ها و نقاط ضعف آنها می‌توانند اختلال و خطاهای شناختی را بر پیکره جامعه تحمیل نموده و از طرف دیگر موجب تضعیف بیشتر این شاخص‌ها گردند، جلوگیری نمود.

نوآوری تحقیق:

در پژوهش‌های گوناگون آنچه که مورد تأکید بیشتر جامعه علمی است شناخت جنگ شناختی دشمنان و ابزارهای آن است. به عبارتی به روش‌ها و ماهیت جنگ شناختی یا همان چپستی و چگونگی ابعاد مختلف این جنگ پرداخته می‌شود و چگونگی رویارویی با این بعد از جنگ کمتر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. نوآوری این پژوهش در سنجش میزان تأثیر شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی در رویارویی با جنگ شناختی دشمنان بوده است که پس از مشخص شدن تأثیر بالای آن می‌توان برنامه‌ریزی‌های استراتژیک اقتصادی در مقابله با این جنگ را بر مبنای توسعه و تقویت شاخص‌های موصوف بنا نهاد.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

الف) نتیجه‌گیری:

مطابق تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق، بررسی تأثیر شاخص‌های تاب‌آوری در جنگ شناختی و مقابله با آن نشان‌دهنده تأثیر بالای این شاخص‌ها بوده است. بنابراین عملکرد سیاست‌گذاری و اجرا در عرصه اقتصاد کشور بایستی به نحوی باشد که منجر به توسعه شاخص‌های یاد شده گردد تا با افزایش تاب‌آوری اقتصادی بتوان با جنگ شناختی دشمنان نیز مقابله نمود.

تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان یک مؤلفه حیاتی در پایداری اقتصادی و امنیت ملی، در مقابله با تهدیدات جنگ شناختی نقش کلیدی ایفا می‌کند. با افزایش پیچیدگی ابزارها و تاکتیک‌های دشمنان در استفاده از اطلاعات مالی برای ایجاد اختلال در شاخص‌های اقتصادی کشور، ضرورت توجه به تقویت اقتصاد بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. جنگ شناختی با هدف قرار دادن نقاط ضعف مالی سازمان‌ها و کشورها، علاوه بر وارد آوردن خسارات مستقیم اقتصادی، به ایجاد بی‌اعتمادی عمومی و کاهش روحیه ملی نیز منجر می‌شود.

بنابراین، توسعه تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان یک اولویت راهبردی برای کشورها و سازمان‌ها در نظر گرفته می‌شود. تاب‌آوری اقتصادی نه تنها به معنای مقاومت در برابر بحران‌های اقتصادی

است، بلکه به معنای توانایی بازیابی سریع پس از مواجهه با تهدیدات مالی و حفظ استحکام اقتصادی در بلندمدت است. برای دستیابی به این تاب‌آوری، سازمان‌ها و کشورها باید به تقویت زیرساخت‌های مالی خود بپردازند، سیستم‌های پیشرفته تحلیل و مدیریت داده‌ها را به کار گیرند، و منابع مالی خود را از تهدیدات خارجی و داخلی محافظت کنند. درنهایت، تاب‌آوری اقتصادی موجب حفظ قدرت تصمیم‌گیری راهبردی و امنیت ملی در برابر جنگ شناختی می‌شود و به سازمان‌ها و کشورها اجازه می‌دهد تا در برابر تهدیدات پیچیده و پیش‌بینی‌ناپذیر ایستادگی کنند. از این رو ارتقای هر کدام از شاخص‌های مذکور نیازمند راهکارهای مختلفی است که برخی از آن‌ها به شرح زیر پیشنهاد می‌گردد.

(ب) پیشنهادها:

تقویت تاب‌آوری اقتصادی نیازمند ترکیبی از برنامه‌ریزی راهبردی، همکاری بین‌المللی، و سرمایه‌گذاری در فناوری‌های پیشرفته است. ایجاد ائتلاف‌های جهانی برای اشتراک‌گذاری اطلاعات، توسعه زیرساخت‌های مالی مستقل، و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین مانند هوش مصنوعی و داده‌کاوی، بستر مناسبی را برای شناسایی زود هنگام تهدیدات و کاهش آسیب‌پذیری‌ها فراهم می‌کند. در عین حال، سیاست‌گذاری‌های اقتصادی مبتنی بر تنوع‌بخشی به منابع درآمدی و کاهش وابستگی به بازیگران خارجی، پایه‌های پایداری اقتصادی را تقویت می‌کند. آموزش و آگاه‌سازی در سطح ملی و سازمانی نیز بخش دیگری از این معادله است. ایجاد فرهنگ شفافیت مالی و سازوکارهای مقابله با فساد اقتصادی، ارتقای سواد اقتصادی مردم، و شبیه‌سازی سناریوهای جنگ شناختی می‌تواند به افزایش آمادگی در برابر تهدیدات کمک کند. این اقدامات نه تنها در ایجاد توانایی‌های دفاعی مؤثر هستند، بلکه اعتماد عمومی را تقویت کرده و از تأثیرات مخرب روانی حملات دشمن جلوگیری می‌کنند. درنهایت، دستیابی به تاب‌آوری اقتصادی پایدار تنها با تلفیق این عناصر ممکن است. این رویکرد جامع به کشورها و سازمان‌ها کمک می‌کند تا نه تنها در برابر تهدیدات فعلی مقاوم باشند، بلکه آمادگی لازم برای مقابله با سناریوهای پیچیده‌تر و پیشرفته‌تر آینده را نیز به دست آورند. تنها از طریق برنامه‌ریزی هوشمندانه، سرمایه‌گذاری استراتژیک، و ارتقای آگاهی جمعی می‌توان از تاب‌آوری اقتصادی به‌عنوان یک عامل اساسی در مقابله با جنگ شناختی حفاظت نماییم.

منابع:**منابع فارسی:**

- شریف‌زادگان، محمدحسین و رضانی، راضیه، (۱۴۰۱)، تاب‌آوری مفهومی نوین در توسعه شهری، منطقه‌ای و اقتصادی، نشر روزنه، چاپ اول
- حسن‌پور، حسین و حسینی، کیارش، (۱۳۹۹)، اندازه‌گیری جنگ شناختی بر بازار ارز با استفاده از شاخص رفتار توده‌ای، فصلنامه اقتصاد دفاع، شماره ۱۷
- غیاثوند، ابوالفضل و عبدالشاه، فاطمه، (۱۳۹۴)، شاخص‌های تاب‌آوری اقتصادی، فصلنامه روند، شماره ۷۱
- عزیزی، علیرضا و زارعی، هاشم و مقیمی اسفندآبادی، حسن، (۱۴۰۰)، واکنش تاب‌آوری اقتصادی در برابر شوک‌های اقتصادی ایران، فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۳۶
- محمدی، تیمور و همکاران، (۱۳۹۶)، تبیین مفهوم، ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری اقتصادی، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، شماره ۷۵
- عراقی، عبدالله و همکاران، (۱۴۰۱)، واکاوای اهداف جنگ شناختی دشمن و راهکارهای تاب‌آوری مقابله با آن با تأکید بر آموزه‌های قرآن، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، شماره ۴۱
- یادگاری، محسن، (۱۴۰۰)، تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصاد ایران، انتشارات راز نهان، چاپ اول

منابع انگلیسی:

- Briguglio, Lino, and others. (2006) "Conceptualizing and Measuring Economic Resilience". In Building the Economic Resilience of Small edited by Lino - Briguglio, Gordon Cardigan, and E. J. Kisanga
- Feyrer, James, Bruce Sacerdote, and Ariel Dora Stern. (2007). "Did the Rust Belt Become Shiny? A Study of Cities and Counties That Lost Steel Auto Jobs in the 1980s" In Brookings Wharton Papers on Urban 2007, edited by Gary Burtless and Janet Rothenberg Pack: 41-102

- Christoph Deppe , Gary S Schaal (2024). "Cognitive warfare: a conceptual analysis of the NATO ACT cognitive warfare exploratory concept." *Frontiers in Big Data* ۷: ۱۴۵۲۱۲۹
- Rose, A. (۲۰۱۲). "Defining and Measuring Economic Resilience to Disasters." *Disaster Prevention and Management*, 13(4), 307-314.
- Martin, R. (2012). "Regional Economic Resilience, Hysteresis and Recessionary Shocks." *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1-32.
- Hallegatte, S. (2014). *Economic Resilience: Definition and Measurement*. World Bank Policy Research Working Paper, No. 6852.
- Fiksel, J. (2015). *Resilient by Design: Creating Businesses That Adapt and Flourish in a Changing World*. Island Press.
- Claverie, B., & du Cluzel, F. (2022). "Cognitive Warfare: The Future of Cognitive Dominance." NATO Innovation Hub.